

Begrip

moslims

christenen

Nr. 49 mrt/apr 1980
abt.p.jaar f 15.-
losse nrs " 2.-
per post " 3.-
girorekg 815474 t.n.v.P.Backx,penn.m.

EEN RELIGIEUZE MINDERHEID
IN TURKIJE:
DE ALEVIETEN.

"Begrip"
Wüstelaan 80
2082 AD SANTPOORT

Ten geleide

Het is intussen weer enige tijd geleden dat vanuit Turkije berichten kwamen over onlusten die ontstaan waren door de aanwezigheid van een religieuze minderheid, de Alevieten, in een land dat overwegend Soennietisch is.

Wie de Alevieten zijn, waar met name zij zich in Turkije bevinden en wat de oorzaken zijn van de spanningen kunnen we lezen in dit nummer.

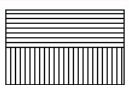
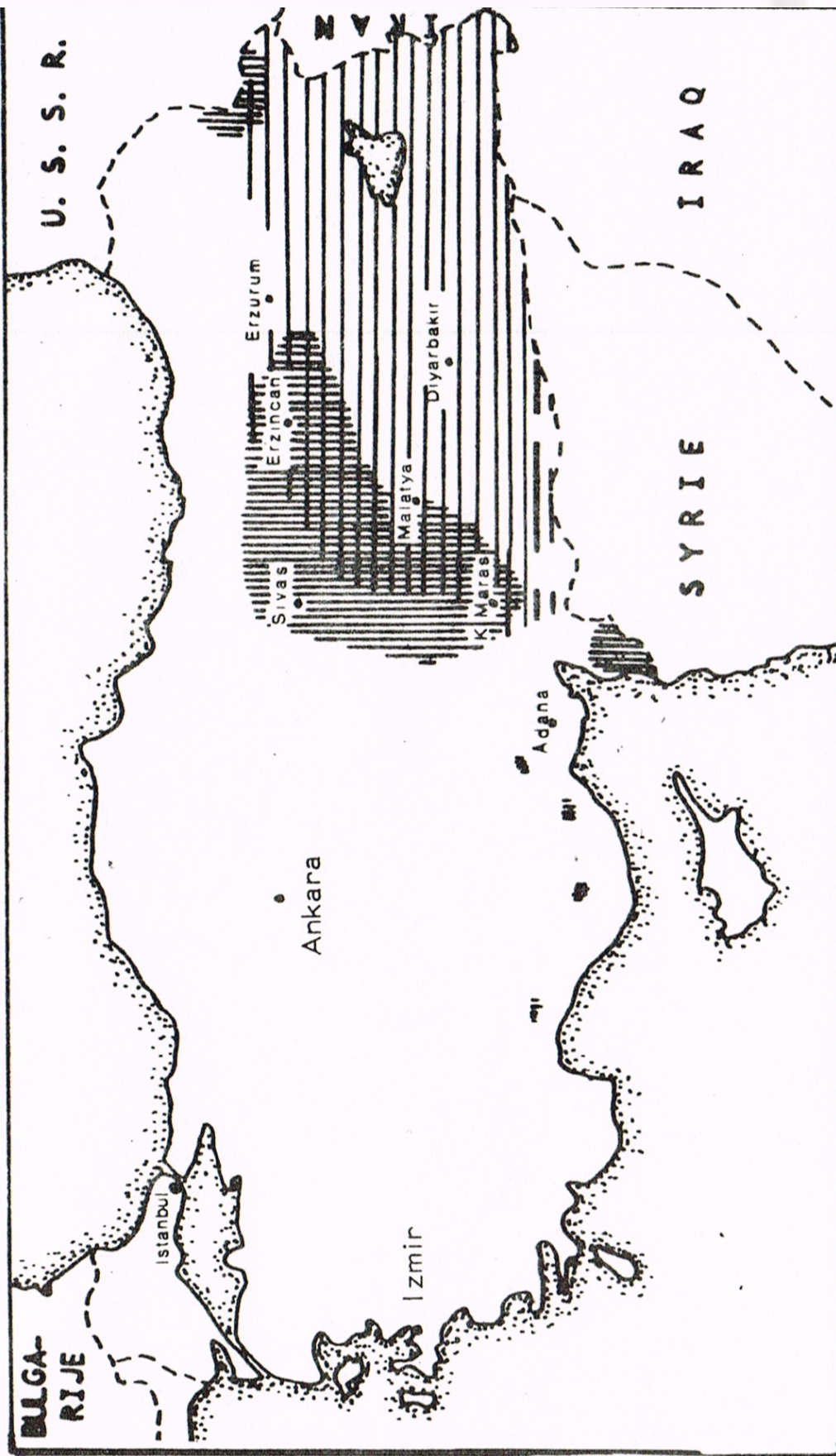
Het artikel illustreert hoe minderheden argwanend bezien worden door de meerderheid, te meer als het gaat over aspiraties van minderheden op godsdienstig terrein of slechts over een aspekt van dit godsdienstig terrein. De Alevieten behoren tot de religieuze groepering van Sjiieten die samen met de Soennieten de leer van de Islam belijden.

Turkije is een groot land, ongeveer 24 maal Nederland, en ongetwijfeld moeilijk controleerbaar door zijn bergstreken en slechte verbindingen. Misschien meer dan in andere landen speelt gedrag van de plaatselijke bevolking t.o.v. de minderheden een rol en wendt de regering dit argument aan om haar verantwoordelijkheid af te schuiven.

De fout van een minderheid is een minderheid te zijn waarop de gevoelens van onrust en onvrede van de meerderheid afgewenteld wordt.

We verwijzen naar nr. 28 van "Begrip" waar sprake was van christenminderheden in Turkije.

P. Backx

gebieden met een Koerdische bevolkingmeerderheid
de belangrijkste alevitische bevolkingsconcentraties

EEN RELIGIEUZE MINDERHEID IN TURKIJE: DE ALEVIETEN.1)

Alevieten zijn, zoals de naam suggereert, sjiieten (Alevi = behorend tot/aanhanger van/ afstammeling van Ali. 2). Het sjiisme was vanaf het begin een oppositionele stroming binnen de Islam, die in Ali (de volle neef, en tevens schoonzoon van Mohammed) de enige rechtmatige opvolger van de profeet zag.

Het gezag van de door de meerderheid der gelovigen gekozen opvolger (de chalife ofwel plaatsbekleder, ons "kalief") werd door de sjiieten verworpen. Dit politieke geschil ging al spoedig gepaard met tal van doctrinaire verschillen tussen de sjiitische en de soennitische ("orthodoxe", de tradities van de profeet volgende) Islam.

Het sjiisme werd op de meeste plaatsen meestal onderdrukt, maar bleef als oppositionele stroming voortbestaan. Daardoor sprak het vooral die groepen aan die zich op enigerlei wijze onderdrukt of uitgebuit voelden; het werd vaak tot voertuig van sociaal protest. Vooral het geloof in een messiasfiguur, de Mahdi, die aan het eind der tijden zal verschijnen, verschafte een kader aan vele protestbewegingen. 3).

De geloofsbeleving- en uitoefening van de alevieten van Turkije verschilt nogal van die van de sjiiten van Iran, en ook van bv. de alevieten van Syrië. In Iran is het sjiisme in de 16e eeuw staatsreligie geworden. Een numeriek en economisch sterke geestelijkheid maakte het er tot een orthodox en op de uiterlijke vorm gericht religieus systeem. In Turkije daarentegen is het altijd een volksreligie gebleven, in oppositie tegen het heersende religieuze en politieke stelsel.

Gewantroude minderheid in het Osmaanse Rijk.

De verhouding tussen soennieten en alevieten in Turkije is in hoge mate bepaald door de conflicten tussen het (soennitische) Osmaanse Rijk en het (sjiitische) Perzische Rijk die einde ca. 1500 hebben plaatsgevonden.

Het platteland van het huidige Turkije was vóór die periode eigenlijk maar oppervlakkig geislamiseerd. De steden waren centra van (soennitische) orthodoxie, maar daarbuiten overheersten syncretistische mengvormen van sjiisme en soennisme, die veel elementen van pre-islamitische religies bewaarden.

Ekonomische en politieke crises in de 14e - 16e eeuw deden een golf van messianistische bewegingen opkomen (te vergelijken met die in het Europa van de late middeleeuwen), waarin meestal sjiitische elementen overheersten.

Een van die bewegingen, geleid door een familie van heilige mannen (de Safaviden) gaf aan Iran een nieuwe heersende dynastie. De Safavide Sheikh Ismail, die al zeer jong de reputatie genoot een incarnatie van God te zijn, en die zeer heterodoxe sjiitische ideeën predikte, won in geheel Klein Azië grote aantallen volgelingen - onderdanen van de Sultan. Hij vestigde zich (rond 1500) aan de oostelijke grens van het Osmaanse Rijk (dat toen nog niet geheel Klein Azië besloeg), en velen van zijn volgelingen voegden zich daar bij hem. De religieuze orde waarvan hij het hoofd was werd een staatje, dat zich door het militante enthousiasme van Ismail's volgelingen snel in omvang uitbreidde. Dit staatje (dat op den duur geheel Iran en een deel van Afganistan en van de Kaukasus zou omvatten) vormde een ernstige bedreiging voor de Osmaanse Sultans, temeer toen bleek dat grote aantallen Osmaanse soldaten ook tot de religieuze aanhang van deze Ismail waren gaan behoren, en in plaats van tegen hen ten strijde te trekken, deserteerden.

Dit leidde tot een eerste reeks van massa-vervolgingen van alevieten in het Osmaanse Rijk. Deze vervolgingen troffen niet alleen de echte volgelingen van Ismail (die een sub-sekte binnen het sjiisme vormden en kizilbas, roodkop, genoemd werden) maar alle sjiitische stromingen in het Rijk.

Een deel van de alevieten werd fysiek geëlimineerd (gedood of naar de Balkan verbannen), een deel vluchtte naar het Oosten, waar Ismail als sjah heerste; velen ook trokken zich terug in onherbergzame streken en/of hielden hun ware geloofsovertuiging verborgen. 4).

Sjah Ismail en zijn opvolgers zonden regelmatig zendelingen annex politieke agitatoren naar de alevitische gemeenschappen in het Osmaanse Rijk, zonder duidelijke resultaten overigens. Maar dit droeg er in ieder geval nog verder toe bij dat de alevieten steeds met Iran geassocieerd bleven, en door de heersende laag als een staatsgevaarlijk element, een vijfde kolonne, gezien werden. Oorlogen met Iran gingen dan ook altijd gepaard met nieuwe vervolgingen van alevieten.

Deze vervolgingen hebben het sjiïsme in Turkije nooit uit kunnen bannen. Ook in de volgende eeuwen zien we herhaaldelijk in perioden van ernstige economische en sociale crises protestbewegingen opkomen die zich van sjiitische voorstellingen bedienen.

Effektiever dan de vervolgingen waren waarschijnlijk de pogingen van de staat, de verbreiding van (soennitische) orthodoxie over het gehele land te stimuleren. Vanuit de steden werden geestelijken naar de dorpen gestuurd. De rechtspraak volgde het (soennitische) islamitische recht, en werd uitgeoefend door (soennitische) geestelijken, kadi's. Het orthodoxe religieuze onderwijs werd gestimuleerd. Religieuze voorschriften werden geleidelijk aan strikter nageleefd door de bevolking, en mét deze "orthodoxificering" namen onder de soennitische bevolking ook de anti-alevitische sentimenten toe.

In zekere zin hebben de alevieten in het Osmaanse Rijk altijd een slechtere positie gehad dan de joden en christenen. De laatsten hadden als gemeenschap een redelijke mate van autonomie; de staat bemoeide zich met hen via hun eigen leiders, en zij konden in onderlinge geschillen de eigen (al dan niet religieuze) rechtsregels volgen. De alevieten genoten nooit een dergelijke erkenning als religieuze gemeenschap.

Vervolging door de overheid en onderdrukking door de soennitische medeburgers hadden tot gevolg dat de alevieten zich doorgaans alleen konden handhaven in moeilijk toegankelijke, bergachtige gebieden. Het bestaan dat zij daar op konden bouwen was doorgaans uiterst precair. Belangrijke functies in het politieke of economische leven waren uiteraard niet voor alevieten weggelegd in het Osmaanse Rijk. Zowel economisch als politiek behoorden zij tot de meest gedeprivilegieerden van het Rijk.

Aantal en woongebied.

Over het totaal aantal alevieten in Turkije bestaan geen betrouwbare, harde gegevens. Bij volkstellingen wordt geen onderscheid gemaakt tussen soennieten en alevieten, evenmin als bv. tussen Turken en Koerden. Deskundigen geven schattingen die variëren van 2 tot 12 miljoen (op een totale bevolking van 43 miljoen). Persoonlijk denk ik dat 4 à 5 miljoen de meest aannemelijke schatting is (op grond van eigen observaties).

De grootste concentratie van alevieten is te vinden in een brede strook die dwars door centraal Turkije loopt, en het turks-sprekende deel van het land scheidt van het koerdische gedeelte (zie kaartje). Er zijn overigens zowel Koerdische als Turkse alevieten in Turkije; zij leven zonder conflicten naast elkaar (anders dan soennitische Turken en soennitische Koerden, tussen welke groepen vaak ethnische conflicten voorkomen).

Grote gebieden in deze gordel hebben een homogeen-alevitische bevolking. Er is echter een breed randgebied waar soennitische en alevitische dorpen dooreen liggen. In deze gemengde streken komen religieuze conflicten vaak voor. Vooral in dorpen met een naar religie gemengde bevolking waren conflicten zeer frequent. Zulke dorpen zijn er echter niet veel meer; in de vijftiger jaren, toen een kortstondige economische opbloei het mogelijk maakte in de stad een bestaan op te bouwen, zijn de meeste alevieten uit gemengde dorpen - waar zij doorgaans de economisch en politiek kwetsbaarste groep vormden - naar de steden getrokken.

De steden in deze alevitische gordel zijn vanouds een soort "Fremdkörper" in deze plattelandsgemeenschap.

Het waren bestuurscentra, marktplaatsen en vooral centra van religieuze (soennitische) orthodoxie; hier bevonden zich de medrese's (scholen met een sterk religieus bepaald curriculum) en de rechtbanken waar de (evenzeer religieus bepaalde) rechtspraak plaatsvond.

De bevolking van deze steden (Sivas, Erzincan, Elazig, Malatya, Adiyaman, (Kahraman-)Maras, Gaziantep) was grotendeels soennistisch en had geen andere dan economische relaties met de alevietische dorpsbevolking. In de loop van deze eeuw zijn (wegens bevolkingstoename en relatief verslechterende economische omstandigheden op het platteland) ook alevieten naar deze steden getrokken. Soennieten en alevieten wonen doorgaans in clusters bijeen, zodat al deze steden soennitische en alevitische wijken hebben. Naast de oude soennitische middenstand bestaat er in deze steden nu ook een jongere alevitische middenstand, mede een gevolg van de emancipatie van alevietendie met de uitroeping van de republiek (1923) inzette. Economische rivaliteit versterkt de anti-alevigevoelens van deze soennitische middenstand, wier economische situatie toch al precair is. De meest gewelddadige acties tegen alevieten hebben in deze steden plaatsgevonden. In sommige gevallen kan men zelfs wel van progroms spreken.

Lang niet alle alevieten wonen overigens in deze "alevitische gordel". Overall in het land vindt men alevitische enclaves - doorgaans in minder toegankelijke, bergachtige en weinig vruchtbare streken. Grote aantallen zijn ook naar de grote steden Istanbul, Ankara en Adana getrokken. Twee andere concentratie-gebieden verdienen nog vermelding: in het uiterste Noordoosten (tegen de Iraanse en de Sovjet-grens aan) en in de (geografisch tot Syrië behorende) provincie Hatay. Deze twee gemeenschappen verschillen qua geloofsopvattingen van de overige alevieten van Turkije: ze behoren tot resp. het Iraanse sjiisme en de Syrische alevitische gemeenschap. Vooral de eerstgenoemde delen minder in de reputatie politiek links te zijn.

Geloofsinhoud.

De alevieten hebben geen georganiseerde geestelijkheid en geen gecentraliseerd eigen godsdienstonderwijs (er is een categorie van personen die speciale aanspraken op godsdienstig respect hebben op grond van hun behoren tot bepaalde families - dede's, maar deze zijn niet als een echte geestelijkheid te beschouwen; ze zijn bovendien vaak zeer onwetend). Een gevolg is dat er weinig eensgezindheid bestaat over veel alevitische leerstellingen. De geloofsvoorstellingen verschillen nogal van plaats tot plaats. 5).

Wat alle alevieten echter gemeen hebben is de mystieke inslag van hun geloof, de waarde die ze hechten aan directe, persoonlijke beleving en het geringe belang dat de uiterlijke vorm voor hen heeft. Religie en ethiek zijn voor de aleviet in de eerste plaats kwesties van persoonlijke verantwoordelijkheid. Wat voor de soenniet (en evenzeer voor de orthodoxe Iraanse sjiïet) essentieel is in de Islam, de vijf dagelijkse gebeden, de bedevaart naar Mekka, het vasten in de maand Ramadan, de onthouding van sterke drank, wordt door de meeste alevieten als onbelangrijke uiterlijke vorm terzijde geschoven. Ook de voorschriften betreffende de rituele reinheid worden door de meeste alevieten nogal lakoniek opgevat. De meeste alevi-dorpen hebben geen moskee. Daarnaast hangen sommige groepen alevieten opvattingen aan die voor soennieten je reinste ketterij zijn. Ali wordt in bijzondere verering gehouden, hij wordt soms zelfs als een incarnatie van God gezien. Het geloof in reïncarnatie van iedere menselijke ziel is eveneens verbreid, en hiermee samenhangend de overtuiging dat hemel en hel niet plaatsen zijn waar men na de dood heen gaat, maar geestestoestanden.

Tenslotte worden de alevieten (ten onrechte) tal van voor de soenniet verwerpelijke praktijken toegedicht, zoals sexuele promiscuïteit tijdens religieuze ceremoniën, incest, het eten van varkensvlees.

Alevieten zijn, in de ogen van veel orthodoxe moslims, erger dan heidenen; zij worden beschouwd als de gevaarlijkste vijanden van de Islam.

Secularisering van Turkije en emancipatie van alevieten.

Na het uitroepen van de republiek Turkije in 1923 werden in hoog tempo hervormingen doorgevoerd die de banden tussen staat en religie geheel doorsneden en waarbij de islamitische wetgeving geheel werd vervangen door burgerlijk- en strafrecht naar westeuropees model (een begin hiermee was overigens al in de vorige eeuw gemaakt, maar pas onder Atatürk werd de secularisering consequent en krachtadig ter hand genomen). De traditionele religieuze scholen (medrese's) werden gesloten, terwijl een modern, op westerse leest geschoeid onderwijs sterk werd gestimuleerd. 6).

De secularisering leidde tot emancipatie van de alevieten. Voor het eerst werd het alevieten mogelijk een carrière in het staatsapparaat op te bouwen. Groot stuurden alevitische ouders hun kinderen naar school, die ze terecht als een middel tot emancipatie en sociale mobiliteit zagen.

Ik heb de indruk dat van de uit alevitische dorpen afkomstige kinderen er meer de school bezoeken, en een hoger percentage na de leerplichtige leeftijd doorleert dan het geval is met kinderen die uit soennitische dorpen afkomstig zijn. Waarschijnlijk zijn de alevieten in de vrije beroepen en de onderwijswereld (inclusief de universiteiten) tegenwoordig over-vertegenwoordigd; zij zijn althans zeer opvallend en nadrukkelijk aanwezig in deze sectoren. Binnen het omvangrijke ambtenarenapparaat en het leger lijkt hun vertegenwoordiging min of meer evenredig te zijn - al heb ik de indruk dat zij nog niet in evenredige getale tot de top van deze apparaten zijn doorgedrongen. Hetzelfde kan worden gezegd van de zakenwereld. Onder de kleine en middelgrote ondernemers - zowel in de "alevitische gordel" als in de grote industriesteden - hebben vele alevieten zich een plaats verworven (doch zeker niet meer dan proportioneel); de grote ondernemers behoren echter, afgezien van enkele resterende joodse en christelijke zakenlieden, doorgaans tot het nominaal soennitische maar sterk gesecculariseerde milieu.

Op de emancipatie van de alevieten kwam reeds in de vijftiger jaren een rem met de geleidelijke de-secularisering van het openbare leven. Herstel van het meer-partijstelsel na de Tweede Wereldoorlog bracht een partij aan de macht die een brede coalitie vertegenwoordigde van alle groeperingen die hun belangen door Atatürk's hervormingen en door het verdere beleid van diens Republikeinse Volkspartij (met Turkse initialen: CHP) zagen aangetast. In deze nieuwe partij, de Democratische Partij (DP, de voorloper van de tegenwoordige AP, Gerechtigheidspartij) waren verenigd: zakenlieden die zich belemmerd voelden door het staatsdirigisme in de economie; grootgrondbezitters die in het geweer kwamen tegen de door CHP-bureaucraten voorgenomen landhervormingen; Koerdische stamhoofden die een wijziging in het beleid van volledige onderdrukking van de Koerdische cultuur wensten (benevens consolidatie van hun traditionele machtspositie), en religieus gezinden die de (soennitische) Islam opnieuw een meer centrale plaats in de samenleving wilden geven. De verbluffende verkiezingsoverwinning die de DP in 1950 boekte was vooral te danken aan deze laatste groep, en aan de beloften op religieus gebied die de partij in haar programma maakte.

Gedurende het tienjarig bewind van de DP werden veel moskeeën heropend en veel nieuwe gebouwd, religieuze publicaties werden weer toegelaten, en enkele uiterst fundamentalistische soennitische organisaties, de Ticani (Tidjani) orde en de nurcu- (noerdjoe) en süleymanci-bewegingen begonnen weer openlijker te opereren. 7). De doelstellingen van deze groeperingen - herstel van de theocratie - zijn in strijd met de Turkse wet, ze zijn zelfs strijdig met de fundamenten van de republiek Turkije. De regering kwam dan ook onder sterke druk te staan (vooral van leger en intellectuelen) om deze groepen te vervolgen. Anderzijds hadden deze groeperingen zich via clandestiene organisatie-netwerken reeds aanzienlijke steun weten te verwerven onder delen van de minder geschoolde bevolking. Het regeringsbeleid is - wie er ook regeerde -

daardoor altijd enigszins dubbelzinnig geweest; enerzijds werden regelmatig religieuze activisten gearresteerd en berecht, anderzijds nam de bewegingsvrijheid van dit soort religieuze organisaties langzaam maar zeker toe. Via (lange tijd clandestien, maar oogluikend toegelaten) korancursussen wonnen zij aan aanhang onder vooral de lagere strata van de samenleving. Het is een paradoxaal resultaat van de kemalistisch-politiek van ontmoediging (om niet te zeggen repressie) van religieuze uitingen, ook in hun meer tolerante en hervormingsgezinde vormen, dat de islamitische revival in Turkije in sterke mate gedragen wordt door juist dergelijke extremistische religieuze bewegingen, en niet door groeperingen die proberen een eigen vorm van de Islam te ontwikkelen.

Eén van de gevolgen van de islamitische revival was een toenemende spanning tussen alevieten en soennieten. 8). Een faktor die ook bijdroeg tot sterker anti-alevitische gevoelens onder bepaalde segmenten van de soennitische bevolking was de door de emancipatie van de alevieten toegenomen concurrentie. Het bestaan van bv. de soennitische middenstand in centraal Turkije was toch al precair; de opkomst van een alevitische middenstand, hoe bescheiden die meestal ook was, moet voor veel mensen een directe economische bedreiging geweest zijn. Religie verschafte hie een welkome legitimering om deze concurrentie ook met andere dan zuiver economische methoden uit te vechten.

Politieke polarisatie.

Aan het DP-bewind werd in 1960 met een militair ingrijpen een einde gemaakt. De laatste jaren van het bewind waren gekenmerkt door economische teruggang (na een spectaculaire "boom" aan het begin van de vijftiger jaren) en verscherpte sociale tegenstellingen. Toenemend protest (vnl. intellectuelen, in nog beperkte mate arbeiders) werd met toenemende repressie beantwoord. 9). De staatsgreep was voor een deel bedoeld om een eind aan de cyclus van toenemende repressie en protest te maken, voor een deel een poging de kemalistische (Atatürk's) beginselen te herstellen. Er werd opnieuw een planeconomie ingesteld en een zeer democratische grondwet ontworpen, die o.m. zeer grote politieke vrijheden waarborgt.

Onder deze gewijzigde omstandigheden kwam in de zestiger jaren een sterke linkse beweging op. Het in de vijftiger jaren nog amorfe sociale protest kreeg nu vorm in een militante linkse vakbeweging en linkse politieke partijen en organisaties. Studenten en intellectuelen speelden een belangrijke rol; de universiteiten werden tot linkse bolwerken. Binnen deze linkse beweging waren de alevieten en de Koerden, de grootste "minoriteiten", sterk vertegenwoordigd. Vooral de alevieten vielen er zo in op dat de gelijkstelling "aleviet = communist" opgeld begon te doen. Dat sloot overigens aan bij de vooroordelen die zowel over alevieten als communisten gangbaar waren: beide zijn ongelovigen, godloochenaars; beide ontkennen de heiligheid van het huwelijk, zijn promiscu en willen de gewone man zijn vrouw afpakken; beide ook willen de kleine zelfstandige (soenniet) zijn bedrijfje of winkeltje afnemen. De reactie die werd opgewekt door de groei van de linkse beweging richtte zich in sterke mate tegen de alevieten, in iets mindere mate ook tegen de Koerden.

Tezelfder tijd begonnen ook rechtsradicale organisaties op te komen of liever, uit de clandestiniteit waarin ze sinds Atatürk gedrongen waren naar buiten te treden. Enkele radicale religieuze organisaties zijn hierboven al genoemd (nurcu's en süleymanci's; de Ticani's lijken in de zestiger jaren niet meer actief te zijn). Behalve deze organisaties zijn er nog andere, amorfe groeperingen actief geweest met fundamentalistische religieuze agitatie, maar hierin is weinig inzicht te krijgen tot op het moment dat zij (in 1970) samengaan in de Partij van Nationale Orde (MNP; enkele maanden na oprichting verboden en opgevolgd door de MSP, Partij van Nationale Redding). Deze partij verdedigt de economische belangen van de middengrote en kleine ondernemers

van Turkije's binnenland en dingt naar de stemmen van alle fundamentalistische moslims. Ze verzet zich fel tegen de economische overheersing door het Westen (zoals die bv. in Turkije's lidmaatschap van de EG geconsolideerd zal worden), en streeft naar aansluiting, economisch en politiek, van Turkije bij de islamitische wereld.

Een ander soort rechtsradicale bewegingen zijn de ultranationalistische die streven naar een nieuwe grote Turkse staat, hetzij in de vorm van herstel van het Osmaanse Rijk, hetzij in de vorm van vereniging van alle Turkstalige volkeren (van de Chinese Muur tot de Balkan). De Turken met hun geschiedenis van grote militaire veroveringen zijn volgens deze groeperingen een Herrenvolk, voorbestemd te heersen over (grote delen van) de wereld. De ideeën van deze groeperingen gaan gepaard met een virulent anti-communisme: de centraal-Aziatische Turken worden immers door "het communisme" overheerst. De meest vooraanstaande leider in de ultranationalistische beweging is de ex-kolonel Alparslan Türke. Hij en zijn volgelingen slaagden erin in 1965 een wat onopvallende rechtse partij, de Republikeinse Partij van de Boeren Natie (CKMP) "over te nemen"; na wijziging van de statuten werd deze partij in 1969 omgedoopt tot Partij van de Nationalistische Aktie (MHP). De ideologie van deze partij combineert ultra-nationalisme met racisme en een streven naar een autoritaire, corporatieve staatsinrichting. Teneinde aan aanhang te winnen zag de partij zich gedwongen in toenemende mate lippendienst aan de Islam te bewijzen. Sinds 1975 neemt islamitische fraseologie een overheersende plaats in in de propaganda van deze partij, die voor het overige sterke reminiscenties wekt aan de Duitse nationaal-socialistische propaganda.

In 1968 werd bekend dat jongeren geassocieerd met Türke's partij in kampen para-militaire training en politieke indoctrinatie krijgen. Eind december viel een groep van deze jongeren (zij noemen zich "kommando's" of "Grijze Wolven") voor het eerst linkse studenten aan de Universiteit van Ankara aan, iets wat zich vele malen en met toenemende gewelddadigheid zou herhalen. Kleine linkse splintergroepen antwoorden met tegengeweld. Een nieuw militair ingrijpen in 1971 maakte voor korte tijd een eind aan het openlijk geweld, maar toen de militairen weer terugtraden (1973) bleek de MHP haar positie geconsolideerd te hebben, terwijl de linkse groeperingen verzwakt waren. Politiek geweld met vaak dodelijke afloop nam na 1973 snel toe, waarbij het initiatief aanvankelijk aan de kant van de MHP-aanhangers lag. 10). Het geweld bleef niet langer beperkt tot de universiteiten maar verspreide zich vandaar over de gehele samenleving: scholen, fabrieken, tot in de dorpen toe. De gehele Turkse samenleving raakte sterk gepolariseerd. Een nieuwe tegenstelling, links-rechts, is gesuperponeerd op alle reeds bestaande tegenstellingen, en verhevigt deze. Dit geldt in het bijzonder voor de tegenstelling soenniet-aleviet. In vrijwel alle gevallen staan de alevieten politiek links van het midden - of worden daar althans door hun tegenstanders geplaatst. Sterk anti-alevitische moslims zijn daardoor naar rechts geradicaliseerd. Zowel de MHP als de rechts-islamitische groepen hebben bewust van dit laatste mechanisme gebruik gemaakt en de tegenstellingen tussen beide denominaties aangewakkerd teneinde hun aanhang onder de soennieten te vergroten.

Turkije's grote partijen zijn hiervoor allen al de revue gepasseerd. Kort samengevat, van rechts naar links:

MHP, Partij van Nationalistische Aktie. Geleid door A. Türke. Een ideologie die moeilijk anders dan als fascistisch te kwalificeren valt. Door de meeste binnen- en buitenlandse waarnemers beschouwd als de belangrijkste verantwoordelijke voor het politieke geweld.

MSP, Partij van Nationale Redding (of van het Nationale Heil). Islamitisch-fundamentalistisch, anti-imperialistisch. Geleid door N. Erbakan.

AP, Gerechtigheidspartij. Geleid door S. Demirel. De partij is de opvolger van de DP, en vertegenwoordigt een bijna even breed scala aan belangengroeperingen. Vaak "rechts-liberaal" genoemd. Doet in veel opzichten aan de Republican Party in de VS denken.

CHP, Republikeinse Volkspartij. Geleid door Ecevit. De partij van Atatürk; veel vooral oudere leden trachten de kemalistische idealen hoog te houden (secularisme, populisme, etatisme, etc). Jongere leden proberen er een sociaal-democratische partij van te maken; deze groep heeft nu de overhand.

Links van de CHP staan een aantal (5) zeer kleine legale socialistische partijen en de illegale Communistische Partij van Turkija; voorts een groot aantal linkse organisaties met vrijwel alleen aanhang in het studentenmilieu.

De relatieve sterkte van de partijen kan worden afgelezen aan de verkiezingsuitslagen van 1977 (algemene parlementsverkiezingen) en 1979 (partiële verkiezingen voor de senaat en enkele leeggevallen parlementszetels; in slechts 29 van de 67 provincies, en daarom niet werkelijk representatief):

	1977	1979
CHP	40,66 %	29,26 %
AP	36,82 %	47,84 %
MSP	9,10 %	9,37 %
MHP	5,20 %	6,43 %

Als gevolg van het districtenstelsel (elk van de 67 provincies is een kies-district) en van het steeds vaker voorkomende verschijnsel dat parlementsleden tijdens hun zittingsperiode van partij wisselen (tegen materiële of immateriële tegenprestaties) wijken de machtsverhoudingen in het parlement af van wat men op grond van de stemmenpercentages zou verwachten.

In de periode mei 1975 - december 1977 werd Turkije geregeerd door AP-MSP-MHP-coalities met Demirel als premier. Türke was Minister van State (zoiets als minister zonder portefeuille, verbonden aan het ministerie van de premier), en speciaal belast met het toezicht op politie en veiligheidsapparaat.

Demirel kon zonder de MHP geen meerderheidsregering vormen, en moest daardoor vergaande concessies doen aan Türke. De MHP heeft deze periode benut om op vele sleutelposities in het staatsapparaat aanhangers te benoemen. De regering Ecevit, die in januari 1978 werd gevormd en tot oktober 1979 regeerde, heeft slechts een beperkt aantal van deze MHP-ers weg kunnen zuiveren.

Gedurende de regeringsperiode-Demirel werden opvallend weinig daders van aanslagen gearresteerd. Herhaaldelijk werd de beschuldiging geuit (ook in seriëuze kranten zoals Cumhuriyet) dat sommige politiefunctionarissen openlijk samenwerkten met de "Grijze Wolven" (knokploegen van MHP-sympathisanten). Er was zelfs een geval van een politiefunctionaris die wél optrad tegen Grijze Wolven en toen van hogerhand met ziekteverlof werd gestuurd. Hoe de precieze achtergronden daarvan ook zijn, een feit is dat de MHP in de jaren van haar deelname aan de regering in staat was zowel van bovenaf, via het staatsapparaat, als van onderaf, via haar knokploegen, een stevige greep op de samenleving te krijgen en het begin van een massa-aanhang op te bouwen. Het onderwijs werd "ont-linkst", door Grijze Wolven als studenten aan linkse faculteiten te laten inschrijven, die daarna met vuurwapens de linkse studenten en lectoren verhinderden de universiteitsgebouwen nog te betreden. Linkse leraren werden gemolesteerd, soms zelfs vermoord, of "verbannen" naar onbelangrijke posten in de provincie. Een groot aantal linkse studenten heeft de studie neergelegd omdat ze hun leven niet zeker waren op school of aan de universiteit (ook onder de regering-Ecevit bleef een aantal scholen en faculteiten nog onder bijna monopolistische controle van MHP-ers).

De alevieten en het politieke geweld.

Het sterkst echter concentreerden de "Grijze Wolven" hun activiteiten in de provincies waar alevieten wonen.

De parallel met het gebruik dat de nationaal-socialisten in Duitsland maakten van anti-semitische gevoelens is opvallend - al zijn er enkele belangrijke verschillen.

In 1974/75 valt een duidelijke koerswijziging binnen de MHP te constateren: de partij begint te dingen naar de gunsten van de conservatieve gelovigen die de levensstijl van de AP-leiders te werelds vinden en de MSP onbetrouwbaar en opportunistisch. De romantische verheerlijkers van het voor-islamitische Turkse verleden aan wie de partij het etiket "sjamanistisch" te wijten heeft, verdwijnen naar de achtergrond (en worden later uit de partij verwijderd), Türkiye maakt de bedevaart naar Mekka, de partijgeschriften verwijzen vaker naar de Koran en Islam.

Als regeringspartner was de MHP in staat een vrij groot aantal ambtenaren te benoemen. De partij concentreerde deze benoemingen in de qua religie gemengde gebieden: Elazig, Tokat, Sivas, Malatya, Mara. Politie en onderwijs kwamen zo onder controle, waarna "kommando's" vrij baan hadden. (Veel van deze "kommando's" waren uit andere provincies afkomstig, en hadden een para-militaire opleiding achter de rug. Ze konden - hoewel ze vaak niet eens de vereiste diploma's bezaten - aan middelbare scholen en pedagogische academies worden ingeschreven dank zij de controle van de MHP over het regionale ambtelijke apparaat. Deze "kommando's" molesteerden leraren en linkse, veelal alevitische leerlingen. Ze probeerden de soennitische leerlingen tegen hun alevitische schoolgenoten te mobiliseren. De verheviging van de soenni-alevi-confrontatie sloeg over van de scholen naar de wijdere samenleving. Er worden moorden gepleegd en wraak genomen. Er worden bommen in café's gegooid en andere, niet tegen specifieke personen gerichte terreurdaden gepleegd. De angst en onzekerheid die daarvan het gevolg waren maakten dat zowel de soennieten als de alevieten zich nauwer aaneensloten en de andere groep begonnen te mijden. Voortdurend circuleerden er geruchten: de alevieten zouden de moskeeën in brand willen steken e.d. Ook de politie schreef onverklaarde gewelddaden aan alevieten en communisten (toen als vrijwel identiek beschouwde categorieën) toe, en voerde een aantal spectaculaire opsporingsacties uit. Er zijn ook inderdaad groepen alevieten die wapens dragen - en niet alleen voor de zelfverdediging. Maar het gros van de alevieten heeft niets met deze gewelddaden te maken. En het lijkt geen twijfel of het politieke geweld is hier geïnitieerd door de MHP-aanhang; pas veel later begon het gewapend tegen-geweld van linkerkant. Niettemin zijn veel van de lokale soennieten gemobiliseerd tegen de alevieten, en er heersen verhoudingen waarin pogroms mogelijk zijn - en ook plaats gevonden hebben.

Terloops zij hier nog opgemerkt dat zeker driekwart van alle politieke moorden van de laatste jaren hebben plaatsgevonden in de gebieden waar soennieten en alevieten dooreen wonen. Hierbij zijn nog niet meegeteld de gewelddaden in Istanbul en Ankara, waarvan ook een aantal met de soenni-alevi-confrontatie te maken heeft. Het zijn dezelfde gebieden waar de MHP haar grootste stemmenwinst heeft geboekt.

Pogroms.

Soms bereikte het geweld tegen alevieten pogrom-achtige dimensies. De volgende beknopte beschrijvingen van drie van zulke "pogroms" kunnen slechts een zwakke suggestie geven van de werkelijke verschrikkingen:

- Malatya, april 1978. De (gekozen) burgemeester van Malatya, vooraanstaand lid van een soennitische Koerdische stam in de omgeving, werd door een per post verzonden bombrief gedood. Drie van zijn verwanten kwamen eveneens om. Het slachtoffer was sympathisant van de MHP, en de soennieten van Malatya - vooral de stamgenoten van het slachtoffer - nemen als vanzelfsprekend aan dat "de alevieten" de daders waren (de minister van binnenlandse zaken maakte bekend dat de sporen een andere kant uitwezen; de daders zijn nooit gevonden). Een woedende menigte overspoelde de alevitische wijken van Malatya, richtte grote vernielingen aan, waarbij 4 doden en 30 gewonden vielen. Het leger intervenieerde snel, maar na enkele dagen zorgde het gerucht dat "alevieten gif in de waterleiding gedaan hebben" voor nieuwe onlusten.

- Sivas, september 1978. Een groep jongens, die later "Kommando's" (militante MHP-sympathisanten) blijken te zijn, molesteren in de voornamelijk door alevieten bewoonde wijk Ale Baba een oude man en een klein kind. Als bekenden van de oude man deze te hulp schieten ontstaat een gevecht; de kommando's worden verjaagd, maar vernielen en passant een aantal marktkraampjes. De kommando's trekken dan door de soennitische stadswijken en roepen dat de alevieten de moskeeën aanvallen. Het lukt hun een deel van de soennieten op te zwepen: op diverse plaatsen in de stad overvallen groepen de alevitische woonwijken; winkels en woonhuizen van personen die als aleviet, links activist of CHP-aanhanger bekend staan worden in brand gestoken. Op sommige plaatsen worden explosieven gebruikt. Het lukt het leger pas laat in de nacht de toestand onder controle te krijgen. Resultaat: 5 doden, 92 gewonden.
- Kahramanmaras, december 1978. Een onbekende gooide een bommetje tussen het publiek dat een bioskoop verliet waar een ultranationalistische film was vertoond. De schuld werd vanzelfsprekend op "de" communisten, "de" alevieten, geschoven (toen de dader later gearresteerd werd bleek hij tot een fascistische terreurorganisatie te behoren; dat veranderde echter niets aan de verdere loop van de gebeurtenissen). Er werden bij wijze van wraak twee linkse onderwijzers doodgeschoten. Bij de begrafenis van deze laatsten werden door fascistten gevechten uitgelokt, die aan beide zijden slachtoffers eisten. De volgende dag trok een enorme menigte (20.000 man), onder aanvoering van fascistten en fanatieke soennitische geestelijken, de alevitische wijken van het stadje door, moordend, plunderend en brandstichtend. Meer dan honderd mensen werden gedood (volgens officiële cijfers; onofficiële berichten spreken over "honderden" dodelijke slachtoffers). In de massaprocessen die de staat aanspande tegen de deelnemers aan deze pogrom werd duidelijk dat het geen spontane witing van volkswoede betrof, maar een goed voorbereide operatie 11).

Worden de alevieten vervolgd in Turkije?

Van de zijde van de landsoverheid hebben alevieten tijdens de republiek nooit enige vervolging of onderdrukking ondervonden. Het zijn sommige soennitische medeburgers die in sommige streken de alevieten systematisch onderdrukken. Het gebeurt soms dat locale overheden daar actief of passief (door niet te beschermen) aan deelnemen. Juist in de "alevitische gordel" zijn nog veel posten bij politie en veiligheidsdienst door MHP-sympathisanten bezet. In de homogeen-alevitische streken hebben alevieten weinig of niets te vrezen. De provincie Tuncoli bv., waar bijna geen soennieten wonen, is een van de rustigste provincies van Turkije. Tevens zijn dit echter de armste en minst vruchtbare delen van het land; ze zijn in feite al overbevolkt, en ieder jaar zien velen zich genoodzaakt om economische redenen uit deze streken weg te trekken. Een reëel alternatief voor iemand die zich als vluchteling beschouwt bieden deze streken niet, temeer daar de dorpsgemeenschappen meestal gesloten zijn; het land wordt beschouwd als van de hele gemeenschap, en kan niet aan een buitenstaander gegeven of verkocht worden.

Zoals hierboven al diverse malen gezegd, vinden de ernstigste gewelddaden plaats in de streken waar de bevolking gemengd is; het duidelijkst in de steden in de "alevitische gordel", daarnaast ook in de randgebieden van die zône, waar alevitische dorpen omringd liggen door soennitische dorpen. Voor een deel is het geweld niet tegen specifieke personen gericht, maar tegen de alevieten als groep. Alevieten die zich op enige wijze geprofileerd hebben worden vaak doelwit van gericht geweld: dit betreft vooral studenten, scholieren of onderwijzers die duidelijk politiek stelling nemen (hetzij voor de CHP, hetzij voor een van de linkse, marxistische organisaties). Het betreft soms ook personen die geen duidelijke politieke affiliatie hebben, maar een leidende positie (traditioneel of modern) in hun gemeenschap innemen.

In de loop van 1979 meldden zich enkele tientallen alevieten in Nederland als asylozoekers aan. Tot dusverre is aan geen van hen de vluchtelingenstatus toegekend. Voor de alevieten geldt hetzelfde als voor de "Turkse christenen": officieel hebben zij dezelfde rechten als de andere burgers van Turkije, en er is geen sprake van vervolging door de landsoverheid, en de Nederlandse regering voelt er kennelijk niets voor onder deze omstandigheden asylrecht te verlenen. Dat in de praktijk in bepaalde gevallen wel degelijk van vervolging kan worden gesproken (door medeburgers, soms in samenwerking met lokale overheden) wordt niet meer ontkend, maar het ministerie van Justitie stelt zich doorgaans op het standpunt dat men zich daaraan kan onttrekken door zich elders in Turkije te vestigen.

Deze laatste stelling is niet zonder meer onjuist, en voor personen die geen al te grote bekendheid genieten is verhuizing binnen Turkije misschien een redelijk alternatief. Daar zijn echter wel enkele bedenkingen bij aan te voeren. Vestiging elders in de "alevitische gordel" lijkt mij om praktische redenen (zie boven) zeer moeilijk, nog afgezien van het feit dat iemand die in zijn eigen streek gezocht wordt en zich in een ander dorp vestigt zich in het vervolg eigenlijk niet buiten dit dorp kan begeven, teneinde herkenning te voorkomen. Het enige alternatief dat serieus overwogen kan worden is m.i. vestiging in een van de grote steden. Istanbul heeft een bevolking van enkele miljoenen, dus men zou verwachten dat een vluchteling daar gemakkelijk in de anonimiteit kan ondergaan.

Ik vind het moeilijk te beoordelen of dit een redelijke mogelijkheid is. Het zal in elk geval in de praktijk niet zo gemakkelijk zijn als het lijkt. Wie in de stad woonruimte of werk zoekt, is gedwongen dat via een netwerk van contacten te doen. Beiden zijn zeer schaars, en men vindt ze niet per advertentie maar via tussenpersonen. Voor dergelijke contacten is men doorgaans op streekgenoten aangewezen, om de eenvoudige reden dat de tussenpersonen werk en woonruimte doorgaans bij voorkeur aan hun streekgenoten ter beschikking stellen. Vrijwel iedere migrant naar de stad blijft daardoor, of hij wil of niet, nog jaren na zijn komst vastzitten in zijn oude regionale contacten. Hij woont in een wijk waar veel streekgenoten wonen, hij werkt vaak samen met streekgenoten. De anonimiteit van de grote stad is in zo'n geval eenvoudig niet aanwezig. En zelfs indien iemand erin zou slagen in een ander deel van de stad, buiten alle streekgenoten om, werk en woonruimte te vinden, dan blijft altijd de mogelijkheid bestaan dat hij eens op een dag gezien wordt door een streekgenoot. Juist doordat de op streek van herkomst gebaseerde netwerken in de stad zo belangrijk blijven zal zijn aanwezigheid spoedig aan veel andere streekgenoten bekend zijn, iets wat voor iemand die actief gezocht wordt een reëel risico inhoudt.

Tenslotte enkele zeer tentatieve kanttekeningen bij de situatie die ontstaan is met de val van de regering Ecevit en de formatie van een nieuw kabinet-Demirel. De nieuwe premier heeft "law and order" maatregelen aangekondigd om het politiek geweld onder controle te brengen. Er zijn echter redenen om te betwijfelen dat hij in staat zal zijn de gewenste veiligheid van leven en goed, i.h.b. voor de minderheden, te herstellen. Hij leidt een minderheidsregering (van AP alleen), die gedoogd wordt door MSP en MHP - tegen niet geheel bekendgemaakte voorwaarden. Hard optreden tegen de MHP, die toch wel de belangrijkste instigator van politiek geweld lijkt te zijn, is daardoor al bijna uitgesloten. Het is natuurlijk zeer wel mogelijk dat alle individuele daders van aanslagen en andere gewelddaden zeer actief gezocht en vervolgd gaan worden. De vorige twee door Demirel geleide kabinetten hebben wat dat betreft geen glansrijke staat van dienst. De regering-Ecevit heeft wél een alert en conscientieus vervolgingsbeleid gevoerd, maar zelfs nadat de staat van beleg was afgekondigd bleef de frequentie van gewelddaden toenemen, ondanks alle arrestaties.

Utrecht, 4 december 1979
M.M. van Bruinessen

NOTEN

- 1- Dit artikel werd oorspronkelijk geschreven als rapport voorgelegd aan de Adviescommissie Vluchtelingen zaken van het Ministerie van Justitie, op verzoek van de raadsman van een alevitische aspirant-vluchteling.
- 2- Op diverse plaatsen in de islamitische wereld komt men groepen tegen die "aleviet" (of "alawiet") worden genoemd. Zij hebben doorgaans niet veel meer met elkaar gemeen dan de associatie met Ali. De bekendste zijn: de Alawitische dynastie die in Marocco regeert (dit koningshuis beweert van Ali af te stammen), de alevieten van Turkije en die van Syrië. De huidige politieke elite in dat laatste land behoort tot de alevitische minderheid, hetgeen zeker een rol speelt in de problemen die het regime heeft met de fundamentalistische Islamitische Broederschap.
- 3- Op de specifieke kenmerken van het sjiisme en de verschillen met de soennitische hoofdstroming van de Islam wordt dieper ingegaan in mijn artikel "sjiisme en soennisme", Intermediair 19 oktober 1979, waar ook verdere literatuurverwijzingen te vinden zijn.
- 4- De beste studie over het volks-sjiisme en de protestbewegingen in die periode is Sohrweide 1965. Zie ook Cahen 1970. Over de vervolgingen van alevieten in de 16e eeuw en over de theologische argumenten daarvoor: Imber 1979, Eberhard 1970.
- 5- Er is weinig betrouwbare literatuur in westerse talen over geloof en rituelen van de alevieten. De zendeling van Rensselaer Trowbridge haalde alevieten over, een soort catechismus over hun eigen religie te schrijven (1909) het resultaat is boeiend en waardevol, maar zeker niet representatief voor alle alevieten. Grenard (1904) geeft weinig, maar belangrijke en betrouwbare informatie. Müller (1967) vat een veelheid van bronnen over de alevieten en andere onorthodoxe secten samen. Goed, en gebaseerd op eigen veldonderzoek is de studie van de Turkse anthropoloog Yalman (1969).
- 6- Zie over de seculariseringspolitiek: Jäschke 1951, Feroze 1976.
- 7- Zie over deze groeperingen Boeschoten 1979, Dirks 1977, pp 172-177.
- 8- Een van de weinige contemporaine niet-Turkse bronnen die deze toename van spanning vermelden is Reed 1957: 119-121.
- 9- Verreweg de beste studie over de economische en politieke ontwikkelingen in deze en latere jaren is Ahmad 1977.
- 10- De beginjaren van het politieke geweld, de organisatie en propaganda van de MHP zijn in detail beschreven in Landau 1974. Het politieke geweld nam na 1968 snel in hevigheid toe. Orhan Apaydin, deken van de orde van advocaten van Istanbul, geeft in zijn boek Kim öldürüyor, nicin öldürüyor? (Wie moorden en waarom moorden zij?, Istanbul 1979, p.32) de volgende cijfers over slachtoffers van politiek geweld:

1968	2 doden	1972	22 doden	1976	108 doden
1969	9 doden	1973	15 doden	1977	319 doden
1970	19 doden	1974	27 doden	1978	879 doden
1971	22 doden	1975	37 doden		

In 1979 bedroeg de tol aan mensenlevens ruim duizend.
- 11- Iets uitvoeriger heb ik over de gebeurtenissen in Kahramanmaraş geschreven in Motief 1979 nr 2. Een voorbeeld van de manipulatie van religieuze sentimenten dat ik niet onvermeld wil laten kwam 8 maanden na dato op de nieuws pagina's van de Turkse pers:

In het proces n.a.v. het bloedbad in Kahramanmaraş werd o.a. de (soennitische) getuige Ismail Aslanhan gehoord. Hij was op de dag van het bloedbad aanwezig geweest in de Baglarbaşı moskee, één van de centra van waaruit de aanval op de alevieten werd ingezet. In het dagblad Cumhuriyet van 7 sept. 1979 werd zijn verklaring als volgt weergegeven:

"Ik ging op de dag van het incident net als iedere dag voor het ochtendgebed naar de Baglarbaşı moskee. Het was drukker in de moskee dan op andere dagen. Ik zag toen dat Ahmet Fedakar (voor wie de doodstraf wordt geëist) in de deuropening stond, en de mensen die binnen waren niet naar buiten liet. Nadat de verplichte gebeden waren uitgevoerd stopte imam (= gebedsleider) Mustafa Yildiz (voor wie de doodstraf wordt geëist) met bidden, nog voordat aan de niet verplichte maar aanbevolen gebeden was begonnen. Imam Mustafa Yildiz, die midden in de gebeden ophield, liep naar de megafoon (bedoeld is blijkbaar: microfoon - 'MvB) en zei: O moslims! Met vasten en met bidden voert men geen bedevaart naar Mekka uit. Maar wie een aleviet doodt verwerft een verdienste alsof hij vijfmaal de bedevaart heeft uitgevoerd!" Deze toespraak van de Balarbaşı moskee, Mustafa Yildiz, klonk ook uit de luidsprekers bovenop de moskee en kon door de mensen in de hele wijk gehoord worden. Na de toespraak splitsten de mensen die uit de moskee naar buiten kwamen zich in groepen, elk met een leider. Ze gingen ten aanval".

LITERATUUR:

- AHMAD, F., The Turkish experiment in democracy. 1950-1975. London: Hurst & Co, 1977.
- BOESCHOTEN, H.U.E., "De Islam in de Turkse republiek", in: Het islamitisch Midden-Oosten: Beweging en tegenbeweging. (studium Generale Utrecht), Uitg. Vereniging Midden Oosten en Islam, 1979, pp 105-127.
- CAHEN, C., "Le problème du shî'isme dans l'Asie Mineure turque préottomane", in: R. Brunschvig & T. Fahd, eds. Le shî'isme imamite. Colloque de Strasbourg Paris: Presses Universitaires de France 1970.
- DIRKS, S., Islam et jeunesse en Turquie d'aujourd'hui. Thèse présenté devant l'Université de Paris V. Lille/Paris, 1977.
- EBERHARD, E., Osmanische Polemik gegen die Safawiden im 16. Jahrhundert nach arabischen Handschriften. Freiburg: Klaus Schwarz Verlag, 1970.
- FEROZE, M.R., Islam and secularism in post-kemalist Turkey. Islamabad: Islamic Research Institute, 1976.
- GRENARD, M.F., "Une secte religieuse d'Asie mineure: Les Kyzyl-Bâchs", Journal Asiatique, sér.10, tôme 3 (1904): 511-522.
- IMBER, C.H., "The persecution of the Ottoman Shî'ites according to the mühimme defterleri, 1565-1585", Der Islam 56 (1979), 245-273.
- JAESCHKE, G., "Der Islam in der neuen Türkei", Die welt des Islams N.S.1(1951).
- KROHN, E., "Vorislamisches in einigen vorderasiatischen Sekten und Derwischorden", Ethnologische Studien 1 (1931), 293-343.
- LANDAU, J.M., Radical politics in modern Turkey. Leiden: Brill, 1974.
- MUELLER, K.E., Kulturhistorische Studien zur Genese pseudoislamischer Sektengebilde in Vorderasien. Wiesbaden, 1967.
- REED, H.A., "The religious life of modern Turkish muslims", in: R.N. Frye, ed., Islam and the West. Den Haag: Mouton, 1957, pp 108-148.

RENSSELAER TROWERIDGE, S. van, "The Alevis, or deifiers of Ali", Harvard Theological Review, 1909, II, 340-353.

SOHRWEIDE, H., "Der Sieg der Safawiden in Persien und seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert", Der Islam 41 (1965), 95-223

STIRLING, P., "Religious change in republican Turkey", The Middle East Journal 12 no 4 (herfst 1958).

YALMAN, N., "Islamic reform and the mystic tradition in Eastern Anatolia", Archives européennes de Sociologie 10 (1969), 41-60.

Redaktie van "Begrip" :

- P. Backx, Witte Pater, in dienst van de Cura Migratorum. Eindredakteur.
adres: Kruiskampsingel 365, 5224 KK Den Bosch. tel 073-135926
- J. Slomp, predikant in alg. dienst van de geref. kerken.
adres: Postbus 203, 3830 AE Leusden-C tel 033-943244.
- J. Rijk, secr.v.h.R.K. Vreemdelingenpastoraat.
adres: Hinthamerstraat 177, 5211 ML Den Bosch. tel 073-145159.
- H. Obdeijn, wetensch. medewerker in Gesch. Universiteit v. Nijmegen.
adres: Weth. Broekmanstraat 47 Weurt-Beuningen 6551 BC
tel 08897-3359

Ledenadministratie en verzending: Wüstelaan 80 2082 AD Santpoort.

Nagekomen:

BOEKBESPREKING.

"Van Alkmaar begint de victorie"

met als ondertitel gastvriendschap, sleutel tot het verstaan van de verhouding van christenen en mensen van ander of "geen" geloof doet vreemd aan. De openbare rede van dr. A. Wessels, uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam is bij Kok-Kampen verschenen in een boekje van 60 bladzijden waarin noten en inhoudsopgave. Aan de hand van enkele grote keerpunten in de geschiedenis van het christendom gaat de auteur na hoe we van bekering tot bekering onze houding t.o.v. andersgelovigen zouden moeten herzien.

In onze tijd waarin de godsdienstige en kulturele verscheidenheid steeds meer om wederzijds respect vraagt is het bijzonder nuttig om de geschiedenis van het Nieuwe Testament op te slaan of te luisteren naar eigentijdse stemmen van mensen die door gastvriendschap - het opnemen en opgenomen worden als gast - hun houding tegenover andersgelovigen nieuwe inhoud hebben gegeven. We moeten het hele boekje doorlezen om de victorie die van Alkmaar zou moeten uitgaan concreet in te vullen.

P. Backx

In juni 1979 promoveerde Sjef Theunis, algemeen secretaris van de NOVIB, te Nijmegen op een proefschrift getiteld: "Buitenlandse arbeiders in Nederland. Een niet participerende bevolking. Een sociaal-ethische verkenning naar met name moslemmigranten van onze samenleving".

Van deze dissertatie verscheen een handelseditie bij uitgeverij Wereldvenster te Baarn onder de titel: "Ze zien liever mijn handen dan mijn gezicht. Buitenlandse arbeiders in ons land".

De prijs is pittig: f. 51.-, maar men krijgt daarvoor dan ook meer dan 600 pagina's dicht bedrukt papier. - 13 -

Wie dit boek ter hand neemt in de verwachting een uitgebalanceerde visie op de theologische en/of sociale implicaties van het probleem van de gastarbeiders in Nederland aan te treffen komt bedrogen uit. Iedere onderzoeker komt op een bepaald moment in het stadium dat hij wanhopig constateert veel te veel materiaal verzameld te hebben en de eerste zorg is dan om te gaan selektieren met het doel een evenwichtig en samenhangend eindprodukt af te leveren waarbij als richtsnoer het gezegde dient: "In dem Beschränkung zeigt sich der Meister". Theunis heeft blijkbaar, aangeland in dit stadium, maar besloten alles wat hij verzameld had te publiceren. Door het veelvuldig gebruik van kleine lettertypes wist hij het aantal pagina's onder de 700 te houden.

Dit heeft in ieder geval tot resultaat dat de lezer een schat aan gegevens aantreft in dit boek: gegevens over gastarbeiders in Nederland in het algemeen (waarbij op een aantal punten ook vergelijkingsmateriaal wordt aangedragen uit andere Europese landen) en gegevens over moslimarbeiders en dan met name Marokkanen in het bijzonder. Alle instanties, personen, regelingen en publikaties die iets met moslims in Nederland te maken hebben komen wel ergens ter sprake. In een van de bijlagen b.v. worden alle vindplaatsen van discussies en vragen in de Kamer inzake het vraagstuk van buitenlandse arbeiders vermeld. Helaas ontbreekt een register als sleutel tot deze waardevolle informatie, maar enig speurwerk via de vrij gedetailleerde inhoudsopgave brengt de lezer toch wel waar hij zijn moet. Waardevol is het boek ook omdat via een aantal interviews inzicht verschaft wordt in wat de Marokkanen zelf denken, willen en doen en wat Nederlanders, zowel individuen als officiële instanties ervan vinden. Vele personen die in het onderwijs te maken hebben met leerlingen uit gastarbeidersmilieus zullen echter teleurgesteld zijn over de magere informatie en reflectie omtrent scholing en toekomstmogelijkheden van de tweede generatie.

De kwantiteit aan verdere informatie is echter zo groot dat iedereen die iets met gastarbeiders in Nederland te maken heeft dit boek wel moet raadplegen. Daarbij is het best mogelijk dat diegene die meer zoekt dan feitelijke informatie teleurgesteld zal zijn over de kwaliteit, of dit nu de van jargon doorspekte verhandeling over de theorie van Galtung in het eerste deel betreft, de blijkbaar toch geringe theologische kennis van de Islam zoals blijkt uit commentaren bij de interviews in het tweede deel of de magere uitgevallen ethische reflectie in het derde deel.

Dr. H.L.M. Obdeijn